

Давонийнинг тўла номи Жалолиддин Мухаммад Асад ас-Сиддикий ад-Давоний бўлиб, 1427 йилда Эроннинг Казарун вилоятига карашли Давон кишлоғида тугилган. У ёшлигиданок илм-фанга, айникса, мусулмон фикхшунослигига кизикади ва бошланғич мактабни битиргандан сўнг Шерозга келиб, мадрасада йирик олимлар кўлида тахсил олади.

Кейинчалик у Шероз шахрининг козиси этиб тайинланади. Козиликдан истеъфога чиққандан сўнг мадрасада мударрислик килади. Кейинчалик яна ўз кишлоғига қайтиб, умрининг охиригача (1502) илмий иш билан шугулланади. У Давон кишлоғида дафн этилган.

Манбалардан маълумки, Жалолиддин Давоний Марказий Осиё олимлари ва шоирларининг ижоди ва дунёкараши билан яхши таниш бўлган. У Форобий, ибн Сино, Насириддин Тусийнинг илмий мероси, асарларини кунт билан ўрганган, уларнинг илмий ва инсонпарварлик гояларидан хабардор бўлган. Хусусан, у Хирот, Ви-зантия (Рум), Озарбайжон, Кермон, Хурмуз, Табаристон, Хуросон, Журжон мутафаккирлари билан алоқа қилган.

Мухаммад Али Табризийнинг таъкидлашича, Давоний ўз рисоаларини битишда "Византия, Хуросон, Туркистон олимлари хамда Султон Абу Сайд Темурий даврида яшаган машхур мутафаккирларнинг асарларидан фойдаланган". (Мухаммад Али Табризий. Райхонат ул-адаб. Техрон, 1949, 3-том). Давоний Хиротда узок вақт бўлиб, у ердаги олимлар билан яқиндан мулоқотда бўлиб, Абдурахмон Жомий ва бошқа олим, фозиллар билан учрашади. Шерозга қайтиб келгандан сўнг эса Жомий билан муттасил ёзишиб туради. Шунингдек, Давоний Али Кушчи ва унинг рисоалари билан хам таниш бўлганлигини хисобга олсак, Давонийнинг фалсафий ва ижтимоий карашининг шаклланишида Яқин ва Ўрта Шаркнинг илмий, маданий меросини ўрганиши хамда кўшни мамлакатлар, айникса, Мовароуннахрнинг машхур олимлари билан алоқа қилиши муҳим роль ўйнади.

У салафларининг асарларини тартиб қилиш билан чекланиб қолмасдан, Марказий Осиё мутафаккирларининг маданий, илмий ва фалсафий анъаналарини давом эттирди. Булардан ташқари, у қадимги Юнон ва Марказий Осиё мутафаккирлари Арасту, Афлотун, Фаробий, ибн Сино, Насириддин Тусий ва бошқаларнинг асарларини яхши билар, хатто уларнинг баъзи рисоаларига шархлар хам битган. У қадимги олимлар рисоаларидаги мураккаб ва тушунилиши қийин бўлган муаммоларни шархлаш билан бирга улар хал қила олмаган ботиний ва зохирий илмлар ва мушкул масалаларни еча олар эди.

Давонийнинг илмий мероси бойдир. У фалсафа, мантик, фикх, ахлоқшунослик, риёзиёт ва геометрия соҳалари бўйича рисоалар ёзган. Ўша даврда унинг асарлари олимлар орасида кенг тарқалган бўлиб, улар кўп фанлар бўйича расмий қўлланма вазифасини ўтаган. Унинг "Рисолайи исботи вожиб" ("Заруриятнинг исботи хақидаги рисола"), "Рисолат ул-хуруф" ("Харфлар хақида рисола"), "Ри-солайи фи тавжих ул-ташбих"

("Мажоз талкини хакида рисола"), "Рисола дар илм ул-нафс" ("Рухшунослик хакида рисола"), "Тарикати тарбият ул-авлод" ("Болаларни тарбиялаш усули"), "Арзнома" ("Армияни бошқариш принципи") ва бошқа асарлари маълум. Давоний илмий ишлардан ташқари Навоий сингари "Фоний" тахаллуси билан шеърлар ёзган. Унинг шеърлари Эрон ва Ироқда чоп этилган. Давоний Мовароуннахр ва Хуросондаги маданий ютуқлардан ўз ижодида кенг фойдаланишга ҳаракат қилганлиги боис, унинг асарлари Хуросон ва Мовароуннахрда ҳам тарқалиб, бу ердаги турли илмий йўналишга, маънавий ҳаётга таъсир кўрсатди.

Давонийнинг энг йирик рисоласи - "Ахлоки жалолӣ"дир. У 1470-1478 йиллар орасида ёзилган ва Гарбий Эрон ҳокими, Ок куйинлилар сулоласи вакили Узун Хасанга бағишланган. Ушбу китоб 1839 йилда В. Ф. Томпсон томонидан инглиз тилига таржима қилинган. Давонийнинг "Ахлоки жалолӣ" рисоласи форс тилида ёзилган бўлиб, кўлёмаси дунёнинг жуда кўп музейлари ва кутубхоналарида мавжуд. У 1911 йил Калькуттада чоп этилган. Ўзбекистан Фанлар академияси Шарқшунослик институтида ушбу рисоланинг кўлёмаси ва тошбосма нусхалари сақланмоқда. Мазкур асар 1948 йилда Эшонжон Муҳаммадхўжа томонидан ўзбек тилидаги қисқартма таржимаси амалга оширилган. Рус шарқшуноси А.А Семёнов Ръе ва Браунларга асосланиб, Давонийнинг ушбу рисоласини мусулмон Шарқида машҳур китоблар сирасига қўшади.

Китобда муҳим ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-ҳаётӣ ва ахлоқӣ гоёлар илгари сурилган. Унда жамиятнинг пайдо бўлиши, ижтимоий табакалар, давлат ва уни бошқариш йўллари, адолатли ва адолатсиз подшоҳлар, уларнинг фуқароларга муносабати, ахлоқ ва таълим-тарбия масалалари батафсил таҳлил этилган.

"Ахлоки жалолӣ"да XV асрнинг илғор ахлоқӣ қарашлари ўз ифодасини топганки, китобда ўрта аср Шарқининг ахлоқӣ таълимотлари, унинг ютуқ ва камчиликлари акс эттирилган. Асар уч қисмдан иборат бўлиб, ўз навбатида улар яна майда бўлим - "лавом"-ларга бўлинади. Биринчи қисм ахлоқ фанига бағишланган бўлиб, муаллиф ахлоқнинг асосий тушунчалари: адолат, шижоатқорлик, донолик, иффат ва бошқаларга тўхталади. Иккинчи қисми - "Одамнинг ички ҳолати" деб аталиб, оилавий ҳаётга бағишланган. Бунда болаларни тарбиялаш ва қамолга етказиш, қасб-хунарни эгаллаш, ҳулқ-одоб қоидалари, нутқ маданияти, ота-оналарнинг ўз болаларига муносабатлари ва бошқа шунга ўхшаш муаммолар кўтарилади.

Охири учинчи қисм - "Шаҳар (давлат)ни бошқариш ва подшоҳлар сиёсати" деб аталади. Бу ерда муаллиф шаҳарларда яшовчи халқлар бахтли бўлиши учун қандай тадбирлар чоралар кўриш кераклиги, давлат бошлиқлари билан фуқароларнинг ўзаро муносабати, жамият хакида фикр-мулоҳазалар илгари сурилади. Энг сўнгида Насириддин Тусийнинг "Ахлоки носирӣ" рисоласида қелтирилган Афлотуннинг ўз шогирди Арастуға қилган васияти берилади.

Давонийнинг ижтимоий қарашларида Фөробийнинг таъсири яққол сезилиб туради. Инсон бир ўзи меҳнат қилиб, яшаш учун ва ҳар қуни зарур бўладиган нарсаларни қўлга киритиши қийин. У яққа ҳолда ҳаёт кечирishi учун бир ўзи овқат пишириши, қийим-кечак тикиши, меҳнат қуроллари ясаши ва шунга ўхшаш кўп ишларни бажариши, бир неча

касб-хунар эгаллашга мажбур бўлар эди. Бу эса амри махолдир. "Одамлар бирлашиб, бир-бирига ёрдамлашганда бошқалар тўғрисида чинакамига кайгуради, ўзаро ёрдам ва алоқа-ўрнатилганда адолатнинг синалган йўллари пайдо бўлади, яшаш воситалари тартибга тушади, кишиларнинг ахволи мустахкамланади ва инсон зоти сакланади" (Давоний. Ахлоки жалолий. 135-варак.)

Давоний ўзининг "Ахлоки жалолий" асарида давлат тўғрисида ўзининг утопик - хаёлий орзусини тасвирлайди. У ибн Мискавайх, Форобиг ва Насириддин Тусий сингари шахарни (давлатни) фозил ва жохилга бўлади. Фозил шахарни тасвирлар экан, Давоний "бу шундай шахарки, унинг коидаси бахт-саодатга эришувдан ва бахтсизликка олиб борадиган ходисаларни бартараф қилишдан иборат", - дейди (Ўша жой, 152-варак). Фозил шахарни ақлли, адолатли ва жасур кишилар бошқариши лозим. Шахар ахолиси, қайси ижтимоий табақадан бўлмасин, конун-коидаларга сўзсиз бўйсундилар. Жохил шахар ахолиси эса бахтсизлик ва фалокат йўлига кирган бўлиб, бундай шахар хокимлари таъмагир, жохил бўладилар, ўз хохиш-истаклари ва хиссаётларини кондиришга ружу кўядилар.

Жалолиддин Давоний ахлоқ ва таълим-тарбия масалаларига ҳам катта эътибор беради. Мутафаккирнинг талқинида, ахлоқ фани кишиларнинг амалий фаолияти, тафаккури билан чамбарчас боғланган. Ахлоқ муаммолари фалсафий, ижтимоий-сиёсий масалалар билан бир каторда кўрилади.

Давоний ўз рисоаларида илм-фанни жамиятда тутган ўрнига катта баҳо бериб, кишиларни маърифатли бўлишга, касб-хунарни эгаллашга чақирди. Унинг инсонпарварлик руҳи билан сугорилган ижтимоий гоёлари умуминсоний характерга эга бўлиб, кейинги даврларда муҳим роль ўйнади ва хозир ҳам ўз тарбиявий ахамиятини йўқотгани йўқ.